

Etyka

liceum ogólnokształcące i technikum

Cele kształcenia – wymagania ogólne

I. Tożsamość, podmiotowość i rozwój moralny.

1. Rozwijanie wrażliwości moralnej.
2. Rozwijanie postawy szacunku wobec każdego człowieka.
3. Identyfikowanie i rozumienie wartości, norm oraz postaw moralnych związanych z różnymi dziedzinami życia indywidualnego i społecznego.
4. Rozwijanie postawy odpowiedzialności za siebie oraz swoje społeczne i przyrodnicze otoczenie.
5. Rozwijanie umiejętności krytycznego myślenia.
6. Identyfikowanie, analizowanie i rozwiązywanie problemów oraz dylematów moralnych.
7. Tworzenie aksjologiczno-moralnego komponentu własnego światopoglądu.
8. Rozwijanie postaw społecznych, obywatelskich i patriotycznych.

II. Wiedza o etyce.

1. Rozumienie specyfiki refleksji etycznej i specyfiki etyki jako działu filozofii.
2. Znajomość głównych pojęć, sporów, stanowisk, koncepcji i kierunków w etyce.

III. Tworzenie wypowiedzi.

1. Formułowanie pytań dotyczących sfery aksjologiczno-moralnej.
2. Formułowanie sądów wartościujących oraz ich uzasadnianie.
3. Doskonalenie umiejętności uczestniczenia w dialogu i umiejętności dyskusowania o zagadnieniach moralnych.

IV. Samokształcenie.

1. Rozwijanie umiejętności samodzielnego poszukiwania i wartościowania informacji oraz odpowiedzialnego korzystania z wiedzy.
2. Kształcenie umiejętności uczenia się.
3. Rozwijanie samoświadomości moralnej.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Elementy etyki ogólnej i metaetyki.

1. Podstawy etyki. Uczeń:
 - 1) wie i wyjaśnia, czym jest etyka;
 - 2) charakteryzuje główne typy refleksji etycznej: etyka opisowa, etyka normatywna, etyka ogólna, etyka szczegółowa (etyka praktyczna), metaetyka;
 - 3) analizuje i wyjaśnia relacje między etyką, moralnością, obyczajami, prawem i religią;

- 4) analizuje problem genezy moralności.
2. Ontologiczno-antropologiczne założenia etyki. Uczeń:
 - 1) objaśnia pojęcia: dobro i zło, godność, prawda, wolność, odpowiedzialność oraz rozważa ich rolę w etyce;
 - 2) rekonstruuje i porównuje główne filozoficzne koncepcje człowieka: dualizm antropologiczny (skrajny i umiarkowany), materialistyczny monizm antropologiczny (redukcjonistyczny i nieredukcjonistyczny), spirytualistyczny monizm antropologiczny;
 - 3) zna i objaśnia klasyczną koncepcję osoby;
 - 4) wyjaśnia zależności zachodzące między założeniami ontologiczno-antropologicznymi a określonymi rozstrzygnięciami etycznymi
 3. Analiza ludzkiego działania w aspekcie moralnym. Uczeń:
 - 1) identyfikuje główne elementy struktury ludzkiego działania: podmiot, adresat, przedmiot (wewnętrzna treść), motyw, intencja, skutki, okoliczności;
 - 2) zna i wyjaśnia pojęcia sprawstwa i zaniechania;
 - 3) opisuje i wyjaśnia zjawisko trafu moralnego;
 - 4) zna różne kryteria moralnego wartościowania i posługuje się nimi przy wyznaczaniu moralnej wartości czynów;
 - 5) zna, objaśnia i stosuje główne kategorie deontyczne: działania nakazane, zakazane, dozwolone, supererogacyjne;
 - 6) zna, objaśnia i stosuje główne kategorie aretyczne: cnota, wada, charakter, wzór osobowy;
 - 7) zna i wyjaśnia klasyczną koncepcję sumienia; kształtuje sumienie.
 4. Główne kierunki etyki. Uczeń:
 - 1) odwołując się do pojęć i twierdzeń wybranych autorów, charakteryzuje następujące kierunki etyki:
 - a) etyka aksjologiczna (np. M. Scheler),
 - b) etyka cnót (np. Arystoteles),
 - c) etyka deontologiczna (np. I. Kant),
 - d) etyka dialogiczna (np. M. Buber),
 - e) etyka dyskursu (np. J. Habermas),
 - f) etyka konsekwencjalistyczna (np. J. S. Mill),
 - g) etyka personalistyczna (np. K. Wojtyła),
 - h) etyka prawa naturalnego (np. Tomasz z Akwinu),
 - 2) w ramach określonego kierunku etyki analizuje wybrane problemy moralne.
 5. Główne spory w metaetyce. Uczeń:
 - 1) definiując odpowiednie terminy, rekonstruuje argumentacje w sporach metaetycznych;
 - 2) zajmuje określone stanowisko w sporach:
 - a) realizm – antyrealizm;

- b) relatywizm – absolutyzm;
- c) subiektywizm – obiektywizm;
- d) kognitywizm – nonkognitywizm.

6. Wybrane zagadnienia psychologii moralności. Uczeń:

- 1) przedstawia klasyczną koncepcję władz psychicznych (intelekt, wola, uczucia, zmysły) i wyjaśnia ich rolę w postępowaniu moralnym człowieka;
- 2) przedstawia wybrane współczesne ujęcia problemu relacji zachodzących między czynnikami poznawczymi (intuicja, rozumowanie) i afektywnymi (emocje) w postępowaniu moralnym człowieka (np. J. Haidt, D. Kahneman);
- 3) wyjaśnia klasyczną koncepcję rozwoju moralnego L. Kohlberga i zna stawiane jej zarzuty;
- 4) analizuje wybrane zagadnienia etyczne, odwołując się do wybranych twierdzeń i analiz psychologicznych – w szczególności z zakresu psychoanalizy i neopsychanalizy (np. Z. Freud, E. Fromm), psychologii humanistycznej (np. A. Maslow), psychologii pozytywnej (np. M. Seligman).

II. Wybrane zagadnienia etyki szczegółowej (praktycznej, stosowanej, zawodowej)

1. Etyka życia osobistego (indywidualnego). Uczeń:

- 1) identyfikuje i analizuje problem sensu życia w kontekście klasycznego pytania etycznego: „jak należy żyć?”;
- 2) identyfikuje i analizuje problem szczęścia, przedstawia i porównuje wybrane filozoficzne i psychologiczne koncepcje szczęścia (np. Arystoteles, Epikur, W. Tatarkiewicz, M. Seligman);
- 3) identyfikuje i analizuje moralne aspekty przyjaźni, charakteryzuje przyjaźń jako relację międzypersonalną, ocenia wartość przyjaźni;
- 4) identyfikuje i analizuje moralne aspekty miłości, charakteryzuje miłość jako relację międzypersonalną, zna różne historyczne i kulturowe wzory miłości, przedstawia i porównuje wybrane filozoficzne i psychologiczne koncepcje miłości (np. K. Wojtyła, E. Fromm, R. Sternberg), ocenia wartość miłości;
- 5) identyfikuje i analizuje moralne aspekty ludzkiej seksualności, rozpoznaje biologiczne, psychiczne, społeczne i kulturowe uwarunkowania ludzkiej seksualności, formułuje ocenę moralną różnych zachowań seksualnych;
- 6) identyfikuje i analizuje moralne aspekty życia rodzinnego, zna i porównuje różne historyczne i kulturowe modele rodziny, wyjaśnia znaczenie relacji rodzinnych w kontekście rozwoju moralnego człowieka, ocenia wartość rodziny;
- 7) kształtuje postawę szacunku wobec każdego człowieka;
- 8) analizuje fenomen śmierci, rozpoznaje biologiczne, psychiczne, społeczno-kulturowe aspekty śmierci i umierania, charakteryzuje różne filozoficzne i religijne postawy wobec śmierci i umierania.

2. Bioetyka. Uczeń identyfikuje i analizuje problemy moralne związane z:

- 1) początkiem ludzkiego życia (sztuczne zapłodnienie, aborcja);

- 2) trwaniem i rozwojem ludzkiego życia (transplantacje, inżynieria genetyczna – klonowanie);
 - 3) końcem ludzkiego życia (uporczywa terapia, opieka paliatywna, eutanazja, samobójstwo);
 - 4) uczestniczy w dialogu dotyczącym wybranych problemów bioetycznych.
3. Etyka społeczna i polityczna. Uczeń:
- 1) charakteryzuje relację: moralność – polityka;
 - 2) rozważa zagadnienie relacji: jednostka – społeczeństwo w kontekście sporu między indywidualizmem a kolektywizmem;
 - 3) rozważa zagadnienie naczelnych wartości w życiu społecznym w kontekście sporu między liberalizmem kulturowym a konserwatyzmem;
 - 4) wyjaśnia pojęcie dobra wspólnego oraz podaje jego przykłady; angażuje się w realizację dobra wspólnego;
 - 5) wyjaśnia znaczenie zasady solidaryzmu i kształtuje postawę solidarności;
 - 6) zna, wyjaśnia i analizuje różne pojęcia i koncepcje sprawiedliwości (np. Arystoteles, J. Rawls), rozróżnia pojęcia równości i sprawiedliwości; kształtuje cnotę sprawiedliwości;
 - 7) zna i analizuje pojęcie tolerancji, rozważa zagadnienie granic tolerancji, kształtuje postawę otwartości i tolerancji;
 - 8) wyjaśnia pojęcie praw człowieka, analizuje wybrane artykuły *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, wskazuje przykłady łamania praw człowieka oraz rozważa różne sposoby ich ochrony;
 - 9) identyfikuje filozoficzne źródła i rozważa moralne aspekty totalitaryzmu;
 - 10) zna różne pojęcia i koncepcje demokracji, rozważa wady i zalety demokracji, formułuje ocenę demokracji;
 - 11) rozważa znaczenie prawdy w życiu społecznym i politycznym;
 - 12) rozpoznaje różne przejawy kłamstwa, zna społeczne skutki kłamstwa i dokonuje moralnej oceny kłamstwa;
 - 13) identyfikuje i analizuje problemy moralne dotyczące kwestii wolności słowa i jej granic;
 - 14) analizuje problem relacji między moralnością a sztuką, rozważa zagadnienie wolności twórczej i jej granic;
 - 15) wyjaśnia pojęcie feminizmu, zna i rozważa wybrane postulaty feminizmu;
 - 16) rozważa kwestię różnorodności kulturowej Europy i świata, wartościowania kultur i dialogu międzykulturowego, identyfikuje i analizuje problemy moralne dotyczące kwestii imigrantów i uchodźców;
 - 17) rozważa moralne aspekty wojny i pokoju, przedstawia koncepcję wojny sprawiedliwej, rekonstruuje stanowisko pacyfizmu, rozważa zjawisko terroryzmu i formułuje jego ocenę moralną;
 - 18) wyjaśnia pojęcie kary kryminalnej, zna główne koncepcje kary kryminalnej, rozważa kwestię uzasadnienia stosowania kary kryminalnej;
 - 19) rozważa argumenty za i przeciw karze śmierci, formułuje ocenę moralną kary śmierci.

4. Etyka a nauka i technika. Uczeń:

- 1) zna najważniejsze zasady etyki badań naukowych (zbiór zasad i wytycznych *Dobre obyczaje w nauce*);
- 2) identyfikuje i analizuje wybrane problemy moralne użytkowników Internetu (np. problem ochrony prywatności, problem ochrony praw autorskich, problem cyberprzemocy);
- 3) identyfikuje i analizuje problemy moralne związane z próbami radykalnego przekroczenia kondycji ludzkiej przy pomocy nauki i techniki (np. transhumanizm);
- 4) identyfikuje i analizuje problemy moralne związane z rozwojem nowoczesnych technologii, w szczególności – robotyki.

5. Etyka środowiskowa. Uczeń:

- 1) określa, czym jest bioróżnorodność, uzasadnia potrzebę ochrony bioróżnorodności;
- 2) rozważa zagadnienie moralnego statusu zwierząt;
- 3) rozważa kwestię statusu moralnego przyrody nieożywionej;
- 4) formułuje argumenty na rzecz ochrony przyrody, angażuje się w działania na rzecz ochrony środowiska.

6. Etyki zawodowe. Uczeń:

- 1) zna i stosuje do analizy szczegółowych przypadków najważniejsze wartości i zasady wybranych etyk zawodowych: etyki dziennikarskiej, etyki lekarskiej, etyki menedżerskiej, etyki nauczycielskiej, etyki pracownika PR, etyki prawniczej;
- 2) w analizie wybranych zagadnień z zakresu etyk zawodowych wykorzystuje zapisy stosownych kodeksów etycznych;
- 3) rozważa zalety i wady kodeksów etycznych;
- 4) tworzy kodeks etyczny klasy (szkoły);
- 5) objaśnia, czym jest społeczna odpowiedzialność biznesu.

Lista lektur (zalecane do wykorzystania przy omawianiu głównych kierunków w etyce):

- 1) Arystoteles, *Etyka nikomachejska* (fragmenty z księgi I, II, VIII-IX);
- 2) św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, (fragmenty, tom 13. Prawo, Traktat o człowieku, ST 1, 75-89);
- 3) I. Kant, *Uzasadnienie metafizyki moralności* (fragmenty: UMM, 1-2 (11n), 5-6, 16-17, 36, 38, 50, 51, 62, 73);
- 4) J. S. Mill, *Utylitaryzm* (fragmenty z rozdz. II), O wolności, (fragmenty z rozdz. II)
- 5) M. Scheler, *Resentyment a moralność* (fragment) lub *Aprioryczne powiązania o charakterze starszeństwa między modalnościami wartości*, [w:] A. Węgrzecki, *Scheler*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1975, (s. 161-168);
- 6) M. Buber, *Ja i Ty* (fragment);
- 7) J. Habermas, *Obywatelstwo a tożsamość narodowa: rozważania nad przyszłością Europy*;

- 8) K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność* (fragmenty: Osoba jako podmiot i przedmiot działania, Przykazanie miłości a norma personalistyczna, Analiza metafizyczna miłości, Wybór i odpowiedzialność, Problem wychowania miłości, Seksuologia a etyka).

Warunki i sposób realizacji

Proponowana podstawa programowa etyki dla szkół ponadpodstawowych opiera się na określonych założeniach dotyczących warunków (podmiotowych, przedmiotowych i organizacyjnych) oraz sposobu jej realizacji.

Warunki podmiotowe odnoszą się do charakterystyki uczestnika lekcji etyki – zasadniczo odpowiadają temu aspektowi podstawy programowej etyki cele kształcenia wyszczególnione w części I: Tożsamość, podmiotowość i rozwój moralny oraz IV: Samokształcenie.

Zakłada się, że uczestnicy zajęć z etyki będą zmagali się z typowymi zadaniami rozwojowymi okresu dorastania, takimi jak: psychiczne usamodzielnianie się wobec rodziców i innych dorosłych, interioryzowanie określonych wartości, zasad, wzorców, wypracowywanie satysfakcjonujących relacji z innymi (przede wszystkim z rówieśnikami), przygotowanie się do wyboru i pełnienia dorosłych ról społecznych (partnerskich/mażeńskich/rodzicielskich, zawodowych, obywatelskich). Warto mieć na uwadze, że zazwyczaj z tego typu zadaniami idą w parze takie postawy, przeżycia i zachowania jak: niepewność, kontestacja, zmienność emocjonalna i poznawcza, krytycyzm, ciekawość, skłonność do poszukiwań i eksperymentowania. Mając na uwadze podmiotowe warunki realizacji podstawy programowej można uznać, iż lekcje etyki mają dopomóc uczniowi w jego samoidentyfikacji jako podmiotu moralnego i stymulować jego rozwój moralny na poziomie kognitywno-afektywnym i behawioralnym. Ważnym zadaniem nauczyciela jest stworzenie takich warunków na lekcjach etyki, aby uczniowie mogli uświadamiać sobie różne aspekty podmiotowości, aby mogli swobodnie wyrażać swoje przekonania, konfrontować je z przekonaniami innych i uczestniczyć we wspólnym, krytycznym i odpowiedzialnym analizowaniu zachowań, postaw i poglądów własnych oraz innych osób – rzeczywistych i fikcyjnych.

Warunki przedmiotowe uwzględniają charakter etyki jako dyscypliny filozoficznej o ugruntowanej, wielowiekowej tradycji, bogatym dorobku teoretycznym i licznych zastosowaniach praktycznych – zasadniczo odpowiadają temu aspektowi podstawy programowej cele kształcenia wyszczególnione w części II: Wiedza o etyce.

Etyka jako pewien typ wiedzy o moralności najczęściej uprawiana jest jako jedna z dyscyplin filozoficznych i jako taka doskonale nadaje się do tego, aby odpowiadać na wyzwania i potrzeby dorastającej młodzieży. Proponowana podstawa programowa została skonstruowana tak, aby odpowiadać wyżej określonym warunkom podmiotowym, zachowując jednocześnie specyfikę etyki jako dyscypliny filozoficznej.

Treści nauczania zawarte w proponowanej podstawie programowej zostały podzielone na dwie zasadnicze części. Część pierwsza obejmuje wybrane najważniejsze pojęcia, stanowiska i kierunki z zakresu etyki ogólnej i metaetyki. Treści określone w części pierwszej mają dostarczać uczniom ogólnego, teoretycznego instrumentarium, pozwalającego w sposób rzetelny, pogłębiony, respektujący specyfikę etyki jako dyscypliny filozoficznej, podejmować zagadnienia szczegółowe opisane w części drugiej podstawy programowej.

Należy podkreślić, że wyszczególnione w tej części podstawy programowej treści nauczania nie obejmują wszystkich istotnych zagadnień ogólnych składających się na wiedzę o etyce – ograniczono się do kluczowych kwestii, inne jedynie zostały zasygnalizowane. Część z tych zagadnień została umieszczona w podstawie programowej etyki dla II etapu edukacyjnego. Nauczyciel etyki powinien zdiagnozować, czy uczniowie uczestniczący w prowadzonych przez niego zajęciach dysponują wiedzą z zakresu tego przedmiotu opisaną w podstawie programowej dla II etapu edukacyjnego. Jeżeli nauczyciel uzna, że należy rozbudować określone zagadnienia z zakresu etyki ogólnej, może skorzystać z zapisów zawartych w podstawie programowej etyki dla II etapu edukacyjnego.

Część druga podstawy programowej obejmuje wybrane zagadnienia szczegółowe z zakresu szeroko rozumianej etyki praktycznej. Zapisy w podstawie programowej koncentrują się na zarysowaniu spektrum problematyki moralnej podejmowanej w różnych typach refleksji etycznej – bardziej rozbudowana lista zagadnień szczegółowych dotyczy problematyki społeczno-politycznej, ze względu na potrzebę rozwijania kompetencji społecznych i obywatelskich jako tzw. kompetencji kluczowych oraz z zakresu etyki życia osobistego, ze względu na opisane już warunki podmiotowe podstawy programowej. Ze względu na dużą doniosłość praktyczną w podstawie programowej wyszczególniono także wybrane zagadnienia bioetyczne oraz zagadnienia z zakresu etyki środowiskowej, etyki nauki i etyk zawodowych. Podkreślić należy, że określona w tej części podstawy programowej lista zagadnień ma charakter otwarty. Nauczyciel, a przede wszystkim sami uczniowie, mogą uzupełniać ową listę o zagadnienia w niej niewymienione, a będące przedmiotem szczególnego zainteresowania uczestników zajęć.

Zakłada się, że umieszczone w podstawie programowej etyki treści nauczania zawarte w części pierwszej będą pełnić rolę służebną wobec treści nauczania ujętych w części drugiej. Podział treści nauczania na część pierwszą (ogólną, teoretyczną, metodologiczną) i część drugą (szczegółową, praktyczną, stosowaną) nie oznacza, że wszystkie treści nauczania określone w części pierwszej powinny być zrealizowane przed przystąpieniem do realizacji treści nauczania określonych w części drugiej. Jednym z zadań nauczyciela jest umiejętne łączenie perspektywy ogólnej (część I podstawy programowej) ze szczegółową (część II podstawy programowej), aby treści nauczania ujęte w części pierwszej faktycznie pomagały uczniom zmierzyć się w sposób rzetelny, pogłębiony i efektywny z zagadnieniami szczegółowymi. Problemowy układ treści nauczania pozwala na swobodne planowanie kolejności ich realizacji, co jest też szczególnie ważne i korzystne w kontekście prawno-instytucjonalnych uwarunkowań, jakim podlega organizacja lekcji etyki w szkołach.

Występujące w podstawie programowej zapisy z zakresu historii etyki nie pretendują do całościowego ujęcia historii myśli etycznej. Edukacja etyczna realizowana w ramach lekcji etyki nie powinna polegać na prezentowaniu wiedzy historyczno-etycznej, tym niemniej specyfika etyki jako przedmiotu filozoficznego wyraża się m.in. w uwzględnianiu perspektywy historyczno-etycznej. Z tego też powodu w podstawie programowej znajdują się kluczowe koncepcje etyczne oraz wybrani ich reprezentanci. Nauczyciel etyki może dowolnie dobierać materiał historyczny (autorzy, teksty, koncepcje) umożliwiającą realizację celów kształcenia.

Założenia organizacyjne.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej określające warunki i sposób organizowania nauki etyki w szkołach publicznych, pozwala na przyjęcie w różnych szkołach rozmaitych rozwiązań organizacyjnych dotyczących lekcji etyki (liczba godzin w tygodniu, umiejscowienie w planie zajęć, liczebność grup, tworzenie grup międzyoddziałowych, międzyklasowych czy międzyszkolnych). W lekcjach tych mogą brać udział uczniowie o bardzo zróżnicowanych doświadczeniach w zakresie edukacji etycznej. Zgodnie z obowiązującym prawem uczniowie (rodzice, opiekunowie prawni ucznia) mogą w każdym momencie swojej edukacji zdecydować o podjęciu lub zakończeniu edukacji etycznej w ramach zajęć szkolnych. W tej sytuacji nauczyciel musi wykazywać się dużą elastycznością w doborze i układzie treści nauczania. W zależności od (zmiennego) składu grupy oraz typu szkoły, wskazane mogą okazać się nawiązania (powtórzenia), do niektórych treści nauczania przewidzianych do realizacji w podstawie programowej etyki dla szkół podstawowych.

Od strony metodycznej istotne jest, aby treści nauczania określone w niniejszej podstawie programowej były realizowane z możliwie jak największym wykorzystaniem aktywizujących metod nauczania. W szczególności stałym komponentem metodycznym edukacji etycznej powinna być racjonalna, respektująca wymogi logiki, ale i etyki dyskusja. Stałą praktyką dydaktyczną powinno być również odwoływanie się do różnorodnych codziennych doświadczeń uczestników zajęć oraz do różnych tekstów kultury. Zaleca się także, aby w ramach lekcji etyki uczniowie zapoznali się z zasadami konstruowania eseju poświęconego problematyce moralnej, w którym mogliby wyrażać swoje stanowisko wykorzystując wiedzę z zakresu etyki. Ćwiczenia w pisaniu eseju należy traktować jako jedno z ważnych, lecz nieobligatoryjnych zadań w ramach edukacji etycznej.